

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ПОЛЬСЬКИЙ ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проаналізовано наукові праці українських і польських мовознавців, присвячені питанню польського впливу на лексику української мови. Визначено різні підходи в трактуванні полонізмів та звернуто увагу на погляди окремих дослідників щодо ролі запозичень у формуванні української лексики. Науковий доробок мовознавців систематизовано відповідно до джерел, що відбивають стан української лексики на певному історичному етапі її розвитку, на підставі чого визначено особливості польсько-українського мовного контактування. Окреслено напрямки подальших наукових досліджень.

Ключові слова: мовне контактування, запозичення, польський вплив, посередництво, періодизація.

Поддубная В. В. Освещение вопроса о польском влиянии на украинский язык в научной литературе. *В статье проанализированы научные работы украинских и польских языковедов, посвященные вопросу о польском влиянии на лексику украинского языка. Выделены разные подходы определения полонизмов и обращено внимание на взгляды отдельных исследователей на роль заимствования для формирования украинской лексики. Научные исследования языковедов систематизированы в соответствии с источниками, которые отображают лексику украинского языка на конкретном историческом этапе ее развития, на основании чего были определены особенности польско-украинского языкового взаимодействия. Очерчены направления дальнейших научных исследований.*

Ключевые слова: языковые контакты, заимствование, польское влияние, посредничество, периодизация.

Piddubna V. Highlighting the Issue of Polish Influence on the Ukrainian Language in the Scientific Literature. *The article analyzes the scientific works of Ukrainian and Polish linguists, dedicated to the Polish influence on the vocabulary of the Ukrainian language. Attention is paid to different approaches as for Polish borrowings defining. This is because the Polish fulfilled the role of borrowing sources, but the intermediary in borrowing from other European languages. Some researchers' different points of view on the role of borrowings in the Ukrainian language formation is presented. Linguists scientific achievement is systematized according to sources, reflecting the state of Ukrainian vocabulary at certain stages of historical development, and describes approaches to study vocabulary in synchronic and diachronic aspects. On this basis, it was found that more attention was paid to research of Ukrainian monuments XIV - XVIII century. And every time the Polish-Ukrainian contact has a well-defined specificity. The analysis identified key areas for further research.*

Keywords: language contact, borrowing, Polish influence, mediation, division into periods.

Українсько-польські мовні контакти, їх історія та наслідки належать до важливих питань сучасної славістики. Питання польського впливу на українську мову неодноразово ставало предметом мовознавчих розвідок українських і польських дослідників, у яких описуються причини, характер та значення цього впливу для розвитку української літературної мови на різних етапах її становлення, а також розкриваються адаптаційні механізми асиміляції запозиченої лексики на українському ґрунті. Наявність значної кількості наукових праць, присвячених полонізмам в українській мові, зумовлює появу оглядового дослідження про характер польсько-української взаємодії, її безпосередність чи опосередкованість, виявлення

закономірностей у діяхронічному аспекті вивчення запозичень. Також актуальність цієї роботи зумовлюється тим, що сьогодні спостерігається активізація вживання запозичених із польської мови лексем в українському мововжитку.

Мета цієї статті — узагальнення наукового доробку, присвяченого польським запозиченням в українській мові, систематизація досліджень відповідно до джерел, що віддзеркалюють стан української мови на конкретному етапі її розвитку, а також визначення пріоритетних напрямків подальших мовознавчих розвідок про полонізми в українській мові. У статті не розглядаються роботи, у яких характеризується польський вплив на українські говірки.

Традиційно дослідники зазначають, що польська мова виконувала роль не лише джерела запозичення, а й посередника в контактуванні української мови з іншими європейськими. Так І. Вагилевич, у «Трактаті про південноруську мову» (1841 — 1843), надрукованому Й. Дзендзелівським у часописі «*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*», представив список власне полонізмів, а також запозичень за посередництвом польської мови з латинської, німецької, італійської і французької мов. Польський дослідник М. Лесів і українські мовознавці М. Худаш та Л. О. Ткач писали про польське посередництво при запозиченні з латинської та німецької мов, а Д. Шелудько, П. Ковалів, Л. Булаховський і Д. Костюк — про посередництво з німецької. Проте «єдине, за традицією — польське, посередництво» [1: 13] при вивченні запозичень з німецької мови заперечують А. Герасимович, Б. В. Кобилянський та В. В. Акуленко, оскільки германізми могли приходити безпосередньо з мови-джерела, зокрема внаслідок контактування з німецькомовними колоністами. Також виключення польського посередництва, на думку В. В. Акуленка, зумовлюється тим, що «поняття германізму в українській мові може стосуватися різних явищ: не лише історичного джерела, а й етимологічного джерела, а в деяких випадках — етимологічного мовного матеріалу» [1: 15]. Безперечно, визначення етимологічного джерела пояснює певні мовні явища, допомагає в розкритті способів адаптації слів у новому мовному середовищі, зумовлює специфіку лексико-семантичних класифікацій запозичених лексем. Однак, не можемо погодитися з тим, що такі запозичення можна називати германізмами, латинізмами тощо, оскільки за опосередкованого контактування слова зазнають адаптації в мовах-посередниках [1: 105]. У випадку посередництва польської мови, слова спершу проходили через польське «сито» і зазнавали фонетичних, морфологічних і семантичних змін на польському ґрунті, а вже згодом асимілювалися в українській мові.

Аналіз мовознавчого доробку з питань польського впливу на українську мову дає підстави стверджувати, що польсько-українське мовне контактування характеризується різною інтенсивністю взаємодії в окремі історичні періоди розвитку української мови. Значна кількість досліджень присвячена аналізу українських пам'яток XIV — XVIII ст. Ця тема розкривається в дослідженнях Л. Л. Гумецької, М. Худаша, Л. М. Полюги, Л. Гонтарук, І. Сабадоша, В. Вітковського, Т. Лер-Сплавінського, М. Лесева, М. Мозера та інших.

У працях Л. Л. Гумецької вивчення полонізмів здійснюється як в діяхронії, так і синхронії. Дослідниця зазначає, що полонізми в староукраїнську

лексику вносять нові форми судочинства, юридичні терміни, назви різного роду нових титулів сановних осіб і їх посад, нову канцелярійну термінологію. Мовознавець характеризує адаптаційні процеси, яких зазнають запозичення на українському ґрунті, називаючи їх фонетичною і словотворчою субституціями, а також «морфологічним прийомом адаптації» [7: 73]. Водночас Л. Л. Гумецька зауважує, що існують відмінності фіксації окремих полонізмів у пам'ятках польської та української мов [6].

Грунтовним дослідженням полонізмів цього періоду вважаємо монографію «Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст.» Л. М. Полюги, у якій зазначено, що абстрактні полонізми представлені у творах різних жанрів української писемності; при цьому в діловій мові вони поширюються, починаючи з XV ст. і особливо другої половини XVI ст. Аналізуючи засвоєння абстрактних полонізмів, мовознавець відзначає: «Спостереження над полонізмами категорії абстрактності, засвідченими в українських писемних пам'ятках XIV – першої пол. XVII ст., показують, що автори в своїх оригінальних творах або при перекладі іншомовних книг на українську самі відчули чужорідний, неукраїнський характер того чи іншого слова і намагалися відомими їм засобами пристосувати звучання і написання цих слів до українських текстів» [9: 66].

Значний вплив польської мови на українську відзначають і польські дослідники. При цьому Т. Лер-Сплавінський стверджує, що літературна мова XVII ст. і XVIII ст. зазнала більшого впливу, ніж народна. М. Лесів описує фонетичні та морфологічні показники запозичень із польської мови, а А. Заремба і В. Вітковський подають семантичні класифікації полонізмів. Значний внесок у розгляд цього питання зробив австрійський мовознавець Міхаель Мозер, який детально описав наявні в текстах XVI – XIX ст. лексичні, морфологічні, синтаксичні та фонетичні полонізми.

У цілому мовознавці позитивно оцінюють появу нових слів, що приходили в українську мову в XVI – XVIII ст. разом із поняттям, оскільки вони зумовлювали розширення семантичної структури української мови. Це розширення відбувалося двома шляхами: «1) у результаті процесу аналогії до семантичної структури аналогічних польських лексем, що свідчать про неперервний і тісний контакт цих мов; 2) за рахунок питомих українських семем, що вказує на засвоєння українською лексичною системою» [4: 91]. Проте дослідники висловлюють негативне ставлення відносно запозичування синонімів до вже існуючих українських слів [2: 4-5].

Наступний період польсько-української взаємодії, а саме XIX – початок XX ст., розкривається на підставі аналізу текстів художньої літератури і публіцистики (малої прози І. Франка, історичних драм М. П. Старицького, поетичних творів Лесі Українки, літературних збірників «Лірвакь зь надь Сяна» і «Перемышлянинь», публіцистики М. Грушевського тощо), які здійснювали І. Г. Ліпкевич, І. Б. Тимченко, Н. Б. Дем'яненко, Г. П. Клімчук, Є. Грицак. В основу цих досліджень був покладений синхронічний аспект вивчення запозичень, а саме опис лексико-семантичних груп виявлених полонізмів із зазначенням їхнього статусу в сучасній українській літературній мові. Окремі розвідки присвячувалися питанням формування

адміністративно-юридичної лексики (О. А. Сербенська) і фізичної термінології (І. Процик).

Характер польського впливу на українську мову цього періоду описує Т. Лер-Сплавінський. Він зазначає, що українська мова черпала з польської не лише слова, а й цілі звороти, «надаючи їм тільки зовнішньоруську форму» [10: 17]. Детальніше розкриває це питання Є. Грицак, який стверджує, що «польські впливи в тодішній літературній мові це вияв безсилля авторів і відгомін реального життя й буденної життєвої практики, вони несвідомі й недобровільні» [5: 68]. Він пояснює це тим, що автори вживають полонізми тоді, коли не мають своїх власних слів або не вміють заступити їх «книжними елементами». Саме свідоме запозичення чи калькування польських слів задля вироблення функціональних стилів української мови, на думку Ю. Шевельова, є визначальною рисою польсько-українського контактування в XIX – початку XX ст. [12: 31].

Висока інтенсивність польсько-українського мовного контактування впродовж 20-30-х рр. XX ст. розкривається в дослідженнях, присвячених аналізу тогочасних правописних і перекладних словників, а також творів Осипа Турянського. Специфіка цього періоду полягає в тому, що польський вплив особливо помітний був у західноукраїнському мововжитку. Проте західний варіант «слугував провідником і водночас своєрідним щитом на шляху поширення полонізмів у загальноукраїнській мові» [3: 128].

Сьогодні спостерігається тенденція до активізації лексичних одиниць польського походження. Це знаходить своє віддзеркалення в наукових розвідках, присвячених аналізу сучасної української мови на рівні мовлення (в електронних ЗМІ) та мовної практики телеканалів із погляду функціонування запозичень із польської мови. Поновлення в активному вжитку новітніх і «реактивованих» полонізмів, на думку дослідників, є «бажанням повернути мові втрачені самобутні риси» та «орієнтує суспільство на захід, формує певні культурно-мовні стереотипи, прогнозує шляхи розвитку мови» [8: 192].

Отже, виконані дослідження щодо польського впливу на українську літературну мову в цілому дозволяють скласти уявлення про його розміри і значення в процесі формування української лексики. На мовному матеріалі окремих історичних періодів мовознавці розкрили механізми входження полонізмів в український мововжиток та описали адаптаційні зміни, яких зазнають запозичення на українському ґрунті. Також дослідники визначили місце полонізмів в ідеографічній системі української мови й схарактеризували їхній статус на сучасному етапі розвитку мови. Проте деякі аспекти польсько-українського контактування потребують більш детального висвітлення. Зокрема, для визначення ролі польської мови при запозичуванні з інших європейських мов необхідно здійснити аналіз граматичних класів полонізмів з огляду на етимологічне й історичне джерело запозичення та визначення відмінностей у лексико-семантичних групах власне полонізмів і запозичень, що ввійшли до української мови за посередництва польської мови. Крім того, такі дослідження розкриють специфіку впливу польської мови як близькоспорідненої з огляду на формальні ознаки та семантику. Особливості вживання полонізмів у період міжвоєнного двадцятиліття XX ст. можна визначити

на підставі досліджень мови тогочасних творів, зокрема західноукраїнських і надніпрянських письменників. Це дозволить з'ясувати ступінь окремішності процесів, що відбувалися на Сході та на Заході України. Білою плямою в українському мовознавстві є характеристика польсько-української взаємодії в другій половині ХХ ст. Ми можемо припустити, що в українській мові цього періоду наявні лише давні, добре засвоєні полонізми, проте цей факт вимагає спеціальних студій. І нарешті логічним підсумком усього наукового доробку з питань польсько-української взаємодії мусить стати монографічне дослідження, що в діахронії опише польський вплив на українську мову з урахуванням історичного і діахронічного джерела запозичення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Акуленко В. В.** Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології / В. В. Акуленко. // Мовознавство. — 1997. — № 1. — С. 12 — 19. 2. **Білодід І. К.**, **Іжакевич Г. П.**, **Франко З. Т.** Взаємозв'язки між українською та іншими слов'янськими мовами XVI — початку XVIII ст. / Білодід І. К., Іжакевич Г. П., Франко З. Т. // Зв'язки української мови з російською та іншими слов'янськими мовами в XVI — XIX ст. — К.: Радянська школа, 1962. — С. 3 — 23. 3. **Вакуленко С. В.** Полонізми у складі західноукраїнської лексики за «Українсько-німецьким словником» Зенона Кузелі та Ярослава Рудницького / С. В. Вакуленко, В. В. Піддубна // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2000. — Вип. 93: Слов'янська філологія. — С. 112 — 129. 4. **Гонтарук Л.** Характер запозичень із польської мови в українську XVI — першої половини XVII ст. / Л. Гонтарук. // Проблеми слов'янознавства. — 2004. — Вип. 54. — С. 78 — 103. 5. **Грицак Є.** Українська літературна мова в Галичині в половині XIX сторіччя / Е. Грицак. // Грицак Є. Вибрані українознавчі праці / [вступ та ред. М. Лесів]. — Перемишль: Перемишльський відділ ОУП, 2002. — С. 31 — 71. 6. **Гумецька Л. Л.** К истории украинско-польских языковых связей / Л. Л. Гумецька. // Исследования по польскому языку. — М.: Наука, 1969. — С. 219 — 228. 7. **Гумецька Л. Л.** Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові / Л. Л. Гумецька. // Мовознавство. — 1976. — № 4. — С. 71 — 73. 8. **Крехно Т. І.** Мотивація запозичень та особливості функціонування полонізмів у новітній українській мові (на матеріалі сучасного україномовного телевізійного простору) / Т. І. Крехно // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — Випуск 61: Філологічні науки. — 2012. — С. 190 — 193. 9. **Полога Л. М.** Українська абстрактна лексика XIV — першої половини XVII ст. / Л. М. Полога. — К.: Наукова думка, 1991. — 240 с. 10. **Lehr-Splawiński T.** Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej / T. Lehr-Splawiński. — Kraków: Czas, 1928. — 20 s. 11. **Rytter G.** O asymilacji samogłosek nosowych e i ą w wyrazach zapożyczonych przez język rosyjski z polskiego / G. Rytter. // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. — Łódź, 1969. — T. 64. — S. 105—115. — (Seria 1: Filologia Rosyjska). 12. **Shevelov G. Y.** Vasyľ Simovych and His Work / G. Y. Shevelov. // Сімович В. Українське мовознавство: розвідки й статті. — Ottawa: The University of Ottawa Press, 1981. — P. 7 — 56.

Піддубна Вікторія Вікторівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: wpiddubna@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-6695-7927>

Piddubna Victoria, Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Applied Linguistics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.